

**ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. І. І. МЕЧНИКОВА**

Сікорська Ольга Олександрівна

УДК 811.161.2'37(043.3)

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ ПОТЕНЦІЙНОСТІ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Бондар Олександр Іванович,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Шинкарук Василь Дмитрович,
Міністерство освіти і науки України,
начальник Управління з ліцензування,
акредитації та нострифікації;

кандидат філологічних наук, доцент
Нарушевич-Васильєва Оксана Вікторівна,
Одеська національна академія
харчових технологій,
доцент кафедри українознавства
та лінгводидактики.

Провідна установа: Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
кафедра сучасної української мови,
Міністерство освіти і науки України,
м. Чернівці.

Захист відбудеться 22 березня 2007 року о 12.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.051.02 в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова за адресою: 65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 165 а.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розіслано „20” лютого 2007 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. П. Матузкова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Останнім часом в українському мовознавстві з'явилася значна кількість концепцій визначення та опису модальності, у кожній з яких пропонується своє тлумачення категоріального статусу та окреслюється певне коло субкатегоріальних модальних значень. Проте це праці, в яких вивчення категорії модальності, зокрема потенційності, охоплює лише часткові її аспекти. До таких належать дослідження суб'єктивно-модальних форм (часток) у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспекті (В. А. Чолкан), типологічні вияви суб'єктивної модальності в різних мовах (В. М. Ткачук), семантико-синтаксичний опис умовної модальності (Н. П. Руденко), особливості реалізації суб'єктивно-модальних та об'єктивно-модальних значень у структурі об'єктно-з'ясувального висловлення (О. Л. Доценко), аналіз безособово-інфінітивних речень як регулярних модальних реалізацій безособового речення (І. Ю. Шкіцька), конструкцій вольової модальності в офіційно-діловому дискурсі (В. Г. Рогожа).

Системні дослідження у сфері граматики видатних українських лінгвістів: І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, В. М. Русанівського, К. Г. Городенської, С. Я. Єрмоленко, В. Д. Шинкарука, Н. Л. Іваницької, Н. В. Гуйванюк, К. Ф. Шульжука, — а також вагомі здобутки О. І. Бондаря, А. П. Грищенко, В. О. Горпинича, М. П. Кочергана, Л. О. Кадомцевої, разом із досягненнями російських учених О. В. Бондарка, В. Г. Гака, О. І. Беляєвої, Г. О. Золотової, Н. Д. Арутюнової дають змогу констатувати, що наразі функціональна дослідницька парадигма займає одне з провідних місць у мовознавстві. Такий розвиток лінгвістики є цілком закономірним, бо визначення сутності мови не може бути обмежене лише вивченням її системно-структурної організації, а потребує насамперед урахування функціонування цієї системи. Незважаючи на значні здобутки, не можна стверджувати, що проблему розв'язано повністю, що наявні системні дослідження потенційності в українському мовознавстві, зокрема у функціональному аспекті. Функціонально-семантична категорія (ФСК) потенційності як увиразнена мовна категорія з власним набором диференційно-семантичних ознак в українському мовознавстві залишається невивченою. Не з'ясоване і питання взаємодії потенційності з іншими функціональними категоріями. Саме цим зумовлено вибір теми дисертаційної роботи. Таким чином, **актуальним** та необхідним є комплексний підхід та всебічний аналіз явища потенційності, що дасть змогу з'ясувати функції категорії, зробити цілісний системний опис засобів вираження потенційних значень, виявити типи категоріальних ситуацій можливості та необхідності, встановити місце перетину різних функцій, зон та ФСК і способи їх вираження в сучасній українській літературній мові.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження пов'язане з науковою темою кафедри української мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова „Актуальні питання лексичної та граматичної систем української мови” (номер державної реєстрації № 0101001415), а також із науковим напрямом, скерованим на створення комплексної категоріальної граматики української мови, над яким працює відділ історії та граматики української мови Інституту української мови НАН України. Тему затверджено координаційною радою Інституту української мови НАН України (протокол № 27 від 17 червня 2005 року).

Об'єктом обраного дослідження є одиниці різних рівнів сучасної української літературної мови, які своїми опозиціями формують категорію потенційності, що відображає динаміку переходу від ірреальності до реальності, взаємодії функцій та їх реалізації в контексті.

Предметом дослідження є потенційні функції можливості та необхідності, особливості їх структурно-семантичної організації, взаємодія функцій та їх варіантів з іншими полями та субполями у системі української мови.

Мета дослідження — встановити своєрідність семантики та структури категорії потенційності в сучасній українській літературній мові, репрезентованої лексико-синтаксичними, морфологічними, синтаксичними засобами, визначити її місце у парадигмі інших мовних категорій (спонукальності, вірогідності, темпоральності, аспектуальності, часової локалізованості).

Для досягнення поставленої мети розв'язано такі конкретні **завдання**:

- диференційовано логічні, семантичні, синтаксичні, комунікативні, функціональні аспекти категорії модальності;
- теоретично обґрунтовано поняття функціонально-семантичної категорії потенційності;
- визначено й проаналізовано семантичне членування категорії потенційності;
- виявлено й описано функції потенційності на основі встановлених диференційно-семантичних ознак;
- виокремлено домінанту і периферію засобів вираження зон можливості та необхідності;
- з'ясовано зони перетину функцій потенційності у межах функціонально-семантичного поля модальності;
- досліджено співвіднесеність потенційності з немодальними функціонально-семантичними полями.

Матеріалом дослідження послуговувало близько 14 000 текстових фрагментів, що були дібрані методом суцільної вибірки з художніх, наукових текстів, газетних і журнальних публікацій, а також особисті записи автора.

Методи дослідження. Для аналізу фактичного матеріалу використано систему методів: описовий (у синхронному зрізі), індуктивний, гіпотетико-дедуктивний, метод функціонально-семантичного аналізу. Описовий метод використано для з'ясування системи засобів вираження первинних функцій ФСК потенційності; індуктивний — для експлікації конкретних категоріальних ситуацій; гіпотетико-дедуктивний, а також прийом компонентного аналізу — під час моделювання семантичної структури та системи функцій; функціонально-семантичний метод із перевагою ономасіологічного підходу застосовано для з'ясування первинних і перехідних функцій потенційних одиниць.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на широкому фактичному матеріалі вперше проведено конкретизацію семантичного обсягу функціонально-семантичної категорії потенційності в українській мові, визначено домінантні та периферійні засоби реалізації потенційності з урахуванням лексичних, морфологічних, синтаксичних параметрів речення, схарактеризовано й описано функції потенційності, проаналізовано зони перетину функцій потенційності з модальними та немодальними функціонально-семантичними полями.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що отримані дані дають змогу поглибити і доповнити наявні в сучасному українському мовознавстві концепції дослідження категорії потенційності як однієї з актуалізаційних категорій ФСП модальності. У дисертації виокремлено, описано й уточнено семантичну сферу і структуру категорії потенційності, розширено уявлення про арсенал засобів вираження категорії потенційності, а також поглиблено розуміння взаємодії різних рівнів мови. Результати дослідження можуть сприяти подальшому вивченню і розв'язанню проблем, пов'язаних із категорією потенційності.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування його результатів під час читання спецкурсів із функціональної граматики на філологічних факультетах університетів, при написанні курсових, дипломних та магістерських робіт із функціональної граматики, методичних розробок із функціонального синтаксису української мови. Результати дослідження також можуть використовуватися на відповідних спецсемінарах і спецкурсах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи обговорено на засіданнях кафедри української мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, оприлюднено на таких форумах: Міжнародній науково-практичній конференції „Українська

ментальність: діалог світів” (Одеса, 2003); Міжнародній науковій конференції „Східнослов’янська філологія: від Нестора до сьогодення” (Горлівка, 2006); 59-й та 61-й звітних конференціях професорсько-викладацького складу та аспірантів названого закладу (Одеса, 2004, 2006); Всеукраїнській науковій конференції „Когнітивна лінгвістика: теорія і практика” (Херсон, 2006).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 5 статтях, надрукованих у збірниках наукових праць, що входять до переліку фахових видань ВАК.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації — 199 сторінок, з них 173 сторінки основного тексту. Бібліографія нараховує 258 позицій, список використаних джерел — 45 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** вмотивовано актуальність теми дисертаційної роботи, вказано на її зв’язок з іншими науковими темами, сформульовано мету і завдання, визначено матеріал, методи та прийоми дослідження, розкрито його наукову новизну, обґрунтовано теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

У **першому розділі** „Теоретичні підвалини дослідження категорії потенційності” міститься теоретичне підґрунтя для подальшого ономасіологічного та функціонального аналізу категорії потенційності. Зроблено екскурс в історію дослідження, подано огляд літератури з питання й проаналізовано стан його вивчення в українському мовознавстві. Розглянуто позиції щодо модальності у працях О. О. Потебні, В. В. Виноградова, В. С. Ільїна, І. Г. Матвіяса, В. С. Ващенко. З’ясовано аспекти вивчення модальних відношень, які дають змогу визнати, що у лінгвістиці категорія модальності трактується надзвичайно широко. Тому функціонально-семантичний підхід є найзручнішим способом опису категорії потенційності, оскільки характеризується комплексним та інтегруючим підходом до досліджуваного явища, при якому різнорівневі мовні засоби об’єднуються на засадах спільності семантичних функцій.

Обґрунтовано підстави виокремлення ФСК потенційності. Потенційні значення зазвичай розглядають як різновид ірреальної модальності, проте потенційність не збігається з ірреальністю. Статус потенційності є складнішим, тому що виявляється у відношенні між дією та її суб’єктом, а не у відношенні змісту висловлення до дійсності.

У роботі прийнято таке визначення потенційності: *потенційність* – це функціонально-семантична категорія, що відображає динаміку переходу від ірреальності до реальності, тобто оцінку мовцем способу існування зв'язку між предикатними предметами, й об'єднує різнорівневі засоби вираження (лексико-граматичні, морфологічні, синтаксичні, інтонаційні). Межі мовної категорії потенційності визначаються функцією можливості та функцією необхідності. Дані функції розглядаються як оцінні ситуації (ситуації модальної оцінки), в яких є суб'єкт, об'єкт, підстава та засоби оцінювання.

Визначено семантичну основу потенційності. З'ясовано, що характер зв'язку між об'єктом і приписуваною йому в акті предикації ознакою під кутом зору способу її існування розглядається як нефактичний, можливий чи необхідний, здійснюваність якого залежить від детермінуючих чинників, які перебувають у самому суб'єкті або поза ним. Спрямованість на перетворення ірреальності в реальність через дію, позначену предикатом, складає ядро ситуацій модальної оцінки.

Для створення типології потенційності було проаналізовано її мовну семантичну структуру і на основі цього зроблено спробу знайти ті диференційно-семантичні ознаки (ДСО), які найточніше відображали б суть досліджуваного об'єкта. Потенційні ситуації визначаються або об'єктивним перебігом подій, наявними соціальними настановами, або більш виразно пов'язані з тими чи іншими властивостями суб'єкта дії, його станом. Отже, доміантною ДСО ФСК потенційності визнано об'єктивність/ суб'єктивність, що чітко і послідовно виражає система слів-форм. Об'єктивність/суб'єктивність розгортаються за допомогою кількох диференційно-семантичних ознак нижчого рангу, серед яких для функції можливості – реальність, зумовленість, вибір, дозвіл, нормативність, стохастичність, для функції необхідності – екстеріоризованість, інтеріоризованість, нормативність.

На підставі вказаних ДСО виокремлено систему функцій можливості: власне можливість, альтернативна можливість, деонтична, імплікативна, пермісивна, абілітативна, епістемічна, алетична можливість, а також систему функцій необхідності: власне необхідність, змушеність, обов'язковість, повинність, дезидеративність.

У **другому розділі** „Система засобів вираження первинних функцій категорії потенційності”, що складається з двох підрозділів, представлено загальну характеристику потенційних функцій можливості та необхідності, на широкому фактичному матеріалі визначено основні та периферійні засоби вираження даних функцій.

У **підрозділі 2.1** схарактеризовано досить складну у плані змісту й у плані вираження функцію можливості. З'ясовано, що об'єктивно наявні та

суб'єктивно подані мовцем обставини детермінують можливість реалізації даної функції.

Проаналізовано лексичні засоби вираження можливості. Експліцитним та дискретним засобом вираження виступають модальні модифікатори (ММ) у складі предиката. Ці лексичні одиниці є словами релятивної семантики, тобто інформативно недостатніми словами, тому потребують інших слів для реалізації свого змісту. Оскільки потенційне значення передається через посередництво лексичного значення ММ, що входять до складу складеного присудка, який є синтаксичною одиницею, їх доцільно витлумачувати як лексико-синтаксичні засоби вираження.

Українська мова має значну групу ММ можливості, що містять різні за своєю морфологічною природою одиниці: модальні дієслова (МД) *могти/ не могли, вміти/не вміти, вдатися/не вдатися, годиться/не годиться, дозволити/не дозволити*; модальні предикативи: *можна/не можна, можливо/неможливо*; дієслівно-прикметникові сполучення слів: *бути здатним, бути спроможним*; дієслівно-іменні сполучення: *бути в силах, мати змогу, мати можливість, дати змогу, мати силу, бути у змозі*; модальні предикативні прикметники: *здатний, спроможний, схильний, ладен*.

Домінантою функції можливості є модальне дієслово із значенням *могти* і його негативний корелят із значенням *не могли*, що відрізняються від решти одиниць категорії широтою семантичного обсягу та здатністю виражати всі типові ситуації та їх варіанти.

Функція суб'єктивної можливості має загальне значення можливого зв'язку предикативної ознаки із суб'єктом, що залежить від внутрішніх властивостей суб'єкта/об'єкта, і може виражатися за допомогою МД *могти/ не могли+інфінітив* *доконаного/недоконаного* виду (далі ДВ/НДВ), *вдатися/вдаватися+інфінітив* ДВ/НДВ (вживання таких сполук дещо обмежене), повних і коротких прикметників *здатний (здатен)+інфінітив* ДВ/НДВ: — *В плече куснула куля — обізвався червоноармієць, що люто відстрілюючись лежав в борозенці. — Бігти зможеш? — Зможу, товаришу командир (П. Загребельний).*

На позначення епістемічної та абілітативної можливості вживаються модальні предикативні прикметники, що є граматичними еквівалентами МД і виражають подібно до МД модальну модифікацію дієслівного складеного присудка (І. Р. Вихованець): *спроможний (спроможен)+інфінітив* ДВ/НДВ; *здатний (здатен)+інфінітив* ДВ/НДВ: *В кожному випадку десь завше існує хтось, хто спроможний зарадити, лікар, професор, психоаналітик (О. Забужко).* З'ясовано, що лише художній стиль для вираження суб'єктивної можливості/неможливості має такі характерні предикативні прикметники: *владний+інфінітив* ДВ/НДВ, *здібний+інфінітив* ДВ/НДВ; *годен+інфінітив*

ДВ/НДВ, ладен+інфінітив ДВ/НДВ: Чи смію ж я покірняя раба і воєводи славного дружина, Такий бенкет блискучий зневажать? А що сумна – то не моя провина, І серцю я не владна наказать (І. Кочерга).

Внутрішня алетична можливість може бути зумовлена як природженими, так і набутими властивостями суб'єкта (вміння, знання). Даний варіант можливості представлений ММ *вміти/зуміти+інфінітив ДВ/НДВ: За будь-яких обставин мій сусід по партії Дмитро був дуже веселий і вмів так заграсти на гітарі, що здавалося потрапляєш на концерт музичного майстра (розм.).*

Об'єктивна можливість являє собою зв'язок між суб'єктом і ознакою, зумовлений зовнішніми обставинами несоціального (ситуацією, об'єктивними законами розвитку) або соціального (нормами даного суспільства, етичними принципами, правилами поведінки) характеру, а також волевиявленням мовця. Спеціалізованою формою вираження об'єктивної можливості є ускладнені формально і семантично сталі дієслівно-іменні сполуки з іменниками: *дати можливість+інфінітив ДВ/НДВ; мати можливість+інфінітив ДВ/НДВ: Морфологічне дослідження крові дає можливість встановити... (С. А. Олійник).*

У конструкціях з особовим МД *могти* наявність об'єктивних умов експлікується контекстом. Без підтримки контексту ця функція передається модальним предикативом *можна/не можна*, що входить до складу ядра як найбільш спеціалізований та регулярно використовуваний засіб, але не кваліфікується як домінанта через семантичний обсяг *можна* (передбачає лише ситуації зовнішньої можливості).

Зовнішня деонтична можливість реалізується в тих випадках, коли можливість предикативної ознаки може бути наслідком наявності в суб'єкта права на здійснення дії через свою належність до певної категорії осіб. Має вияв у дієслівно-іменних сполуках з іменниками право, змога: *мати право+інфінітив ДВ/НДВ, дати право+інфінітив ДВ/НДВ, мати змогу+інфінітив ДВ/НДВ, дати змогу+інфінітив ДВ/НДВ, вправі+інфінітив ДВ/НДВ: Суддя Дубровський дав мені декрет, я знайшла алмаз, я маю право вимагати.... (І. Кочерга).*

З появою у складі конструкції заперечної частки *не* виникають ситуації, що вказують на неможливість здійснення дії внаслідок певних умов, обставин. Регулярним засобом вираження неможливості виступає МД *не могли+інфінітив ДВ/НДВ: Не можуть шведські багнетники зломити народного бійця (В. Сосюра).* Функціональне значення неможливості може передаватися синонімічними книжними сполуками типу: *не вважає за можливе, немає можливості: Нині проводити закони немає жодної можливості — бракує фінансів (Голос України).* Крім спеціалізованих засобів, функція неможливості має МД, предикативи, іменники, стійкі сполучення у поєднанні з інфінітивом

ДВ/НДВ: *не* *сміти+інфінітив* *ДВ/НДВ,*
не вдаватися+ інфінітив ДВ/НДВ, не під силу (не в силі)+інфінітив ДВ/НДВ, не
так легко+інфінітив ДВ/НДВ, важко+інфінітив ДВ/НДВ,
не наважитися+інфінітив ДВ/НДВ, унеможливити. Таке розмаїття засобів вираження представлене у публіцистичному та художньому функціональних стилях: *Без підтримки світового співтовариства самій Україні розв'язати цю низку проблем не під силу (Урядовий кур'єр).*

Аналізовані недискретні засоби вираження можливості виявляються у формах теперішнього-майбутнього ДВ. Одним із найхарактерніших значень теперішнього-майбутнього ДВ є значення неможливості здійснення дії, що виражається за допомогою заперечення. Дієслова у формі теперішнього-майбутнього часу передають неможливість здійснення дії через зовнішні об'єктивні обставини у складі емоційно-забарвлених узагальнено-особових конструкцій: *Мертвих не воскресити* (=не можна воскресити і ніколи не воскресити). Значно рідше форма теперішнього-майбутнього ДВ вживається без заперечення і набуває значення можливості здійснення дії, поданої як конкретний факт.

Вираження функції неможливості спостерігаємо у висловленнях із формами простого майбутнього ДВ. Як правило, ситуації з даними формами зумовлюються: а) фізичними властивостями суб'єкта: *Сили моєї не вистачить до завтра.... Боюсь, що не встану, до церкви не дійду, десь упаду... (М. Куліш);* б) властивістю, що виявляється періодично (тут форми простого майбутнього передають оцінку мовцем здатності суб'єкта або самооцінку суб'єкта дії): *О боже мій... покинуть Київ і рідний край.... Вона не знесе розлуки (І. Кочерга).*

Форми минулого часу дійсного способу ДВ передбачають дії так, ніби вони здійснені, насправді ж йдеться про явища, уналежнені до розряду абстрактного теперішнього: *Так глибоко западають в душу, що ніякі заборони й переслідування впродовж останніх майже двох тисячоліть їх не викоренили, не стерли з пам'яті (Урядовий кур'єр).*

З формами теперішнього часу НДВ пов'язані абстрактно-потенційні категоріальні ситуації, що вказують на здатність, вміння суб'єкта здійснити дію. Такі дії існують поза обмеженістю часу за будь-яких умов, постійно: *Дитина говорить. Сергій пише вірші. Троянда пахне.* Алетична функція координується із властивим НДВ значенням постійної дії і відрізняється від потенційного значення форм теперішнього-майбутнього ДВ тим, що не увиразнює реальної можливості вияву в будь-який момент і є якісно-характеризуючою.

У ролі синтаксичного засобу вираження можливості/неможливості виступає незалежний інфінітив (часто з певними частками) у сполученні з інтонацією, що робить речення більш експресивним, виразним. Як правило,

інфінітивні речення з простою предикативною основою передають значення неможливості, що має категоричний характер: *В експертних справах без методик та літератури фахівцям не обійтися* (Голос України).

У підрозділі 2.2 розглянуто потенційну функцію необхідності, зумовлену об'єктивними чи суб'єктивними чинниками, які, під кутом зору суб'єкта модальної оцінки, потребують обов'язкового перетворення потенційного в актуальне. Найактивніше функцію необхідності репрезентують ММ необхідності, що використовуються як допоміжні компоненти у приінфінітивній позиції. До модальних лексем із семантикою необхідності належать предикативні прислівники *потрібно, треба, слід, необхідно, варто*; предикативні прикметники та дієприкметники: *потрібний, необхідний, зобов'язаний, змушений, вимушений, примушений, повинен*; модальні дієслова: *потребувати, належить, не завадить, приходиться, годиться, доводиться, мати, мусити*; іменники: *потреба, обов'язок, необхідність, повинність, час, пора*; деякі стійкі сполучення (звороти): *треба сказати, варто зауважити, слід зазначити*.

З усіх ММ необхідності лексема *треба* посідає особливе місце — вона є домінантою і найточніше передає загальне значення необхідності. Не менш вагомий потенціал у системі функцій необхідності має лексема *повинен* (-на, -ні), яка за своїм семантичним значенням не поступається лексемі *треба*. Всі інші лексеми закріплені за відповідними семантичними варіантами облігаторної ситуації.

Функція необхідності та її варіанти детермінуються зовнішніми обставинами: *У випадку штучного вигодовування простими сумішами, останні треба замінити на адаптовані* (О. Федорців); встановленими соціальними та громадськими обов'язками, а також внутрішніми потребами, намірами суб'єкта: *Треба заспокоїтися, прийти до тями, розслабитися* (А. Кокотюха). Мотивація дій чинниками суб'єктивного характеру найчастіше трапляється при кореферентності суб'єкта дії з мовцем.

Деонтична потенційність вказує на факт, зумовлений певним джерелом. Розрізняють усвідомлений обов'язок — джерелом є сам суб'єкт, і обов'язок як повинність — джерело перебуває поза суб'єктом. Іноді обов'язок тлумачать як зобов'язання. Предикати, які зобов'язують, дуже часто імплікують небажаність, пов'язану з обмеженням свободи вибору.

Взаємодія семантики наказового та дійсного способів зумовлює поширеність транспозиції у сферу значень індикатива. Найвиразнішою способовою метафорою виступають незмінний дебітивно-оцінний імператив та імператив із значенням емоційної актуалізації дії (І. В. Піддубська). Дебітивно-оцінний імператив передбачає обов'язковість здійснення дії незалежно від волі мовця. Виокремлюємо такі різновиди: а) конструкції, що позначають

повинність як змушеність: *Ти розважаєшся, а я пиши (розм.);* б) конструкції, у яких змушеність зумовлено офіційністю посади: *Розберися сам. Потім поговоримо. Моя консультація, чи як її назвати, буде упереджена. Як юрист, правник вирішуй (М. Олійник);* в) конструкції, у яких змушеність зумовлено належністю до певного місця, групи, середовища, сфери діяльності: *Робота продавця кронітлива. Тому подай, покупки запакуй, та ще й усміхайся кожному (розм.);* г) конструкції, у яких змушеність зумовлена конкретною ситуацією або подією: *Бігай через тебе (розм.).* У кожній із конституцій обов'язково наявний суб'єкт, що змушує, або ситуація, яка змушує.

Імператив зі значенням емоційної актуалізації дії не містить значення змушеності. Загальною, єднальною є функція „належить, годиться, слід”: *Не годиться вам ходити. Я учень, я і ходи (розм.).* Можна сказати, що функція повинності передається формами наказового способу у значенні дійсного найчастіше в розмовному мовленні та має вияви в художньому стилі.

До морфологічних засобів вираження необхідності належать дієслівні форми теперішнього часу, так звані „теперішній припису” (О. В. Бондарко). Вказані форми передають або повинність: *Виділену частину бланка заповнює студент (нідр.),* або порядок виконання дій (реалізується в інструкціях, кулінарних рецептах): *Збирають корені алтеї рано навесні, розвішують в пучках на мотузках... (М. С. Харченко).* Найчастіше засобом вираження цих функцій є презентні форми НДВ. Функціонування форм теперішнього часу у значенні поради, інструкції є характерним для наукового стилю.

Теперішній час може супроводжуватися лексичними елементами з часовим значенням, які вказують, що дія відбуватиметься після моменту мовлення: *Завтра додому ідемо (розм.). Модуль пишемо у п'ятницю (розм.),* тобто прослідковується спрямованість дії у майбутнє, так звані теперішній наміченої дії.

На периферії засобів вираження необхідності перебувають інфінітивні речення, що мають конструктивним центром незалежний інфінітив. Для таких речень характерною є „актуальність передування факту”: *Ліквідувати лишень чи то п'яти-, чи то десятикратний розрив між нашими та світовими цінами на ліс (з інтерв'ю). Скоро у відрядження їхати (розм.).* У більшості випадків дія представлена як небажана для суб'єкта, до якої його примушують. Особливо чітко значення відсутності бажання суб'єкта виконувати дію простежується в зіставно-протиставних конструкціях: *Ви розважалися, а прибирати мені (розм.).*

У **третьому розділі** „Функціональна взаємодія категорії потенційності при вираженні модальних відношень” проаналізовано взаємодію функцій потенційності з модальними та немодальними ФСП і ФСК.

Перетин функціонально-семантичних полів являє собою особливе явище, що зумовлює наявність „перехідних зон” (А. П. Загнітко). За різноманітними ознаками мовна одиниця співвідноситься з різними поняттями, в результаті чого та сама одиниця може входити до складу різних полів.

У межах функціонально-семантичної категорії потенційності спостерігається перетин можливості та необхідності. Наявність „подвійного заперечення” в семантичній структурі висловлення передає неможливість нездійснення дії, в результаті чого виникає значення категоричної необхідності: *Не можна не погодитися (= треба погодитися)*. Аналогічно засоби вираження необхідності передають функцію можливості: *Він не повинен запізнитися (=неможливо, щоб він запізнився)*.

Потенційні елементи, які виражають епістемічну можливість і необхідність, входять до складу периферії функції вірогідності.

У тому разі, коли функції можливості розміщуються в одній з часових зон, виникають: а) претерально-потенційні ситуації: *Протягом тривалого часу жителі столиці мали можливість слухати цікаві розповіді про відомих, а більше — маловідомих меценатів минулого (Урядовий кур'єр)*; б) футурально-потенційні ситуації: *Понад три тисячі томів дадуть читачам другого за величиною міста України можливість доступу...(Голос України)*. Коли темпоральні форми теперішнього часу передають потенційні функції можливості/неможливості здійснення дії, виникають ситуації, які характеризуються як презенсно-потенційні: *Дитина вже ходить*.

Функції потенційності одночасно взаємодіють із функціями дейксісної темпоральності та аспектуальності, утворюючи певні категоріальні ситуації. Перетин функції необхідності з темпоральністю приводить до виникнення а) конкретної (поодинокі) ситуації: *Наварили пива, то треба його пити (І. Кочерга)*; б) повторюваної (узуальної) ситуації: *Знову цілий день сидіти з дитиною (розм.)*; в) абстрактної (узагальненої) ситуації: *Людина повинна жити поміж дерев (ІІ. Загребельний)*. Релевантність або обмеженість реалізації видових значень при вираженні внутрішньосинтаксичної модальності прослідковуємо у таких різновидах: внутрішня можливість/неможливість: *Зовсім не розумію вас /не можу зрозуміти*; здатність/нездатність (координується з постійно-потенційним значенням НДВ): *Він гарно співає*; зовнішня можливість/неможливість (координується з узагальнено-фактичною функцією НДВ): *Студенти не можуть замовити більше п'яти книг одночасно*; необхідність/відсутність необхідності: *Дитині погіршало — треба щось робити/зробити*.

Можливі та необхідні дії локалізуються лише у відповідному комунікативному контексті: *Зараз ви можете не складати іспит (розм.)*. Якщо дія можлива/неможлива, необхідна в дану мить, вона локалізується в часі, якщо

дія можлива/необхідна взагалі, вона є нелокалізованою. Для функцій потенційності притаманна відносна постійність, що характеризується часовою нелокалізованістю: *Гепатопротектор „Хофітол” можна застосовувати у пацієнтів з холестазом (інструкція). Вона повинна кожного дня розв'язувати задачі (розм.).*

Категорія потенційності сполучається і взаємодіє з категорією персональності, оскільки об'єктивна модальність є необхідною конструктивною ознакою будь-якого узагальнено-особового речення. Найчастіше в потенційному значенні використовується форма 2-ї особи однини дієслова ДВ, рідше НДВ: *На такому ентузіазмі заїдеи замість Карпат у лікарню (розм.).* В узагальнено-особових реченнях, що передають функцію повинності, головний член виражається дієсловом НДВ у формі 3-ї особи множини: *За добро добром платять.* Іноді суб'єкт представлено формою 1-ї особи однини або множини, якщо, крім мовця, суб'єкт позначає всіх осіб, які беруть участь у ситуації спілкування: *Тим більше ми повинні пам'ятати про перших, хто своїм життям і здоров'ям загасив полум'я ядерного пекла — пожежників (Урядовий кур'єр).*

Очевидна взаємодія спостерігається між ФСП активності/пасивності та потенційності. При реалізації активно-якісного значення виникає потенційний відтінок можливості: *Синтетичні тканини перуться без проблем. Шкідлива дія техногенного забруднення токсичними металами характеризується майже не проявленими ознаками (В. О. Шумлянська).* Квазіпасивні рефлексиви містять у своєму значенні додаткові потенційні відтінки, що передаються потенційно-рефлексивними дієсловами: *Скло не гнеться (=не може гнутися). Тканина рветься (=може рватися).* Підвидом потенційно-пасивних рефлексивних дієслів можна вважати „інструктивні” рефлексивні дієслова з функціональним значенням припису або необхідності: *Про аварію повідомляється (=треба повідомити) телефоном. Це ім'я пишеться (=необхідно писати).*

У семантичній сфері деонтичної можливості, зумовленій волевиявленням мовця, виникають ситуації спонування, що свідчить про можливість взаємодії потенційності з категорією спонукальності. Дані ситуації виражаються у висловлюваннях з модифікаторами *можти, можна*, що функціонують у таких комунікативно-прагматичних ситуаціях, як дозвіл: *Можете сісти (розм.). Хто скінчив досліди, можете бути вільними (Брати Капранови);* порада: *Говорити треба впевнено, чітко, спокійно;* пропозиція: *Андрій може допомогти вам.* За наявності заперечення виникають ситуації заборони: *Не можна тобі стільки ходити... (М. Стельмах);* прохання: *Можна не верещати (розм.).* В українській мові функціонують також імперативні форми, які вживаються для вираження функцій потенційності. Це імперативні форми перехідного типу: *Така гарна пара — живи і радій!* Зміст імперативного волевиявлення включає

спрямованість на перетворення ірреального в реальне. В ситуації спонукання, з погляду мовця, існує можливість чи необхідність такого перетворення.

У **висновках** подано теоретичне узагальнення результатів роботи:

1. Дослідження категорії модальності, а отже, й потенційності в сучасній лінгвістиці відбувалось у логіко-понятійному, семантичному, синтаксичному, комунікативно-прагматичному аспектах. Аналіз даних концепцій виявив суперечності у визначенні категоріального статусу модальності, неповноту опису значень і засобів вираження. Розв'язати проблему модальності як структурно і семантично складної мовної категорії дає змогу функціонально-семантичний підхід. Такий підхід уможливує здійснення системного аналізу будь-якої категорії, дослідження мовного матеріалу в напрямку від змісту до зовнішніх засобів його вираження. Основною характеристикою функціонально-семантичного підходу є польова структура. Поле як принцип організації об'єкта вирізняється компактністю, різнохарактерністю функцій, зосередженням зв'язків і відношень у центрі, де в повному обсязі та з найбільшою регулярністю передаються всі відтінки значення категорії, і послабленням їх на периферії. Систематизування підходів дослідження модальності в українському мовознавстві дає підстави визнати, що функціонально-семантична модель є найбільш прийнятним способом опису категорії потенційності.

2. Протиставлення реальності/ірреальності як семантичної суті категорії способу вважають однією з основних у визначенні модальних відношень. Проте деякі модальні значення не підпадають під поняття реальності або ірреальності, хоч між цими значеннями і розрізненням реальності/ ірреальності існує певний зв'язок, який відображається у понятті потенційність. Потенційність — це функціонально-семантична категорія, що відбиває динаміку переходу від ірреальності до реальності, тобто оцінку мовцем способу існування зв'язку між предикатними знаками, й об'єднує різнорівневі засоби вираження (лексико-граматичні, морфологічні, синтаксичні, інтонаційні).

3. Семантичною основою категорії потенційності є оцінка мовцем способу існування зв'язку між об'єктом дійсності та його ознакою. Цей зв'язок оцінюється мовцем як можливий, необхідний, здійснюваність якого залежить від детермінуючих чинників, що перебувають у самому суб'єкті або поза ним. Спрямованість на перетворення ірреальності в реальність через дію, позначену предикатом, — це ядро ситуацій модальної оцінки. План змісту ФСК потенційності членується на семантичні зони на основі диференційно-семантичних ознак, виокремлених під час аналізу семантики компонентів, які її утворюють. Диференційно-семантична ознака — це мінімальний семантичний елемент, стосовно якого розрізняють принаймні два члени системи. Таким чином, до складу ФСК потенційності входять функція можливості та функція необхідності.

4. Семантична функція – це інтегрований стрижень, який об'єднує в систему різнорідні мовні елементи. Експлікація ДСО відповідними дескрипторами дала змогу провести ідентифікацію та встановлення функцій потенційності. В зоні можливості виокремлено: власне можливість, альтернативну можливість, деонтичну можливість, імплікативну можливість, пермісивну можливість, епістемічну можливість, алетичну можливість. В зоні необхідності — власне необхідність, змушеність, обов'язковість, повинність, дезидеративність.

5. Функція можливості являє собою функціонально-семантичну єдність, що виражає уявлення мовця про такий зв'язок між суб'єктом ситуації і його ознакою, при якому існує зумовленість ситуації детермінуючими чинниками (об'єктивними чи суб'єктивними), що допускають будь-який результат потенційної ситуації — її реалізацію чи нереалізацію. Аналіз семантики і структури функції можливості доводить, що в українській мові можна виокремити такі засоби вираження: а) лексичні — модальні слова і предикативи; б) морфологічні — видо-часові форми в дійсному способі дієслова та видові в умовному; в) синтаксичні — негативні інфінітивні конструкції. Основним засобом вираження функції можливості, де наявна вся повнота ознак даного явища, є розряд модальних модифікаторів, що передають граматичне значення можливості у складі синтаксичного комплексу присудка. Модальні модифікатори є спеціалізованими засобами, що експліцитно і дискретно передають потенційні відношення можливості. Домінанту поля становить слово зі значенням *могти* і його негативний корелят зі значенням *не могли*.

Типовою формою недискретного вираження функції можливості є видо-часові форми, категоріальне значення яких поєднується з модальним значенням можливості. Особливе місце посідають форми теперішнього-майбутнього ДВ. Наочно-зразкове функціонування теперішнього-майбутнього ДВ частіше супроводжується значенням неможливості, рідше — можливості і виявляється не самими видовими значеннями, а відповідними дієслівними формами та контекстом. Форми простого майбутнього ДВ використовуються в конкретно-фактичному вживанні, коли значення можливості сполучається із значенням одиничного цілісного факту. Форми минулого ДВ мають перфектне значення, вони означають дії, що відбуваються одночасно з іншими діями, вираженими формами теперішнього часу. Перфектне значення встановлюється шляхом наявності чи відсутності у фразі певних уточнювальних слів та узгоджуваністю з іншими часовими формами. Форми теперішнього НДВ повідомляють про здібності, можливості, вміння суб'єкта і виражають реалізацію потенційно-якісної функції дієслів НДВ.

На синтаксичному рівні функція можливості представлена негативними інфінітивними конструкціями. Семантика інфінітивних речень полягає у

вираженні потенційної дії, можливої за наявності певних умов, обставин, об'єктивних законів. Функція можливості в інфінітивних реченнях виражається імпліцитно (без формальних показників) й ускладнюється емоційно-експресивними відтінками, що створюються будовою речень, інтонацією та частками. У структурі інфінітивних речень потенційне значення можливості реалізується складним інтонаційно-конструктивним способом. Інфінітивні речення є спеціалізованими засобами вираження функції можливості, хоч і виступають у ролі периферійних компонентів категорії потенційності.

6. Функція необхідності в українській мові, як правило, набуває відтінку відсутності вибору дій, пов'язується з прагненням, волею, обставинами, які змушують до здійснення дії. Модальна функція необхідності створює волюнтативну ситуацію, яка передбачає наявність вольового мотиву, що забезпечує можливість реалізації дії. Центральне місце в реалізації потенційної функції необхідності посідають конструкції з модальними модифікаторами необхідності, що входять до складу дієслівного складеного присудка. Універсальний засіб вираження необхідності — предикативний прислівник *треба*, що разом із залежним інфінітивом ДВ/НДВ використовується для передачі всіх без винятку семантичних варіантів функції необхідності.

До недискретних засобів належать конструкції з формами наказового способу в неімперативному використанні; речення, що містять форми теперішнього часу в значенні розпорядження, наказу, припису. Форми наказового способу в неімперативному застосуванні виступають контекстуальними синонімами форм дійсного способу, відрізняючись від них особливою експресією змушеності, протесту. Дієслівні форми теперішнього часу втрачають свої первинні категоріальні ситуації і реалізуються у вторинній функції транспозиції, бо специфіка української мови полягає в тому, що формам часу характерне переносне вживання з урахуванням сфери використання.

На синтаксичному рівні функціонують експресивні інфінітивні конструкції. У ролі синтаксичного засобу для вираження потенційних значень інфінітивного речення виступає сама форма предиката — незалежний інфінітив у сполученні з інтонацією та частками.

7. Аналіз засобів вираження функцій можливості та необхідності дає змогу зробити висновок про те, що вони належать до типу полів з моноцентричною структурою. Досліджувані функції спираються на лексико-граматичний клас модальних дієслів та предикатів, які становлять домінанту категорії. На периферії перебувають морфологічні та синтаксичні засоби, хоч вони є спеціалізованими засобами вираження функцій потенційності.

8. Функціонально-семантична категорія потенційності являє собою характерний приклад взаємодії як модальних, так і немодальних

функціонально-семантичних категорій та полів. Одним із важливих елементів такої взаємодії є використання засобів, що знаходяться у розпорядженні однієї функціональної категорії для вираження семантики іншої категорії, тобто у процесі актуалізації потенційних значень та сама мовна одиниця може входити до складу двох або кількох полів, але з різною позиційною характеристикою, що зумовлює виникнення „перехідних зон”. У цьому виявляється принцип мовної економії.

9. Функція можливості та функція необхідності мають системні семантичні зв'язки, а отже, й спільні форми, які перебувають в основі конструкцій різного модального значення. Висловлення з подвійним запереченням можуть передавати значення неможливості нездійснення дії, вираженої інфінітивом, у результаті чого виникає функція категоричної необхідності, неминучості: *Не можна не погодитися (=треба погодитися)*.

10. Модальні дієслова та предикативи у своїй первинній функції є домінантами функцій потенційності, а у вторинній — входять до складу периферії функції вірогідності.

11. У своєму зовнішньому функціонуванні в межах висловлення модальні форми вступають у складні взаємозв'язки з категоріями темпоральності й аспектуальності, що накладають певні обмеження на їх семантику. Можливість та необхідність дії можуть розміщуватися у всіх трьох часових сферах. Залежно від того, до якого часового плану належить ситуація, в українській мові виокремлюються три типи ситуацій: презенсно-потенційні, претерально-потенційні та футурально-потенційні. Темпоральні форми можуть передавати функцію можливості та необхідності. Найчастіше така взаємодія реалізується у презенсно-потенційних ситуаціях. Потенційно-аспектуальні зв'язки реалізуються насамперед при вираженні різного роду виявів модального відношення суб'єкта до предиката. Релевантність видових значень для різновидів „внутрішньосинтаксичної” модальності очевидна, бо категорія аспектуальності характеризує цілісний/нецілісний вияв у різноманітних варіантах, передбачає залежність цього вияву від суб'єкта, що особливо чітко виражається у потенційних відношеннях. Поля аспектуальності та темпоральності не просто нашаровуються на категорію потенційності, а перебувають з нею у мотивованих взаємопов'язаних відношеннях. Переосмислення значень видо-часових форм продуктивно використовується у функціональних стилях української мови як стилістично-зображальний прийом.

12. Для функцій можливості та необхідності переважно притаманна відносна нелокалізованість. Потенційні функції можуть виражати дію, локалізовану в часі, лише з активною підтримкою контексту.

13. У реальному мовленні ФСК потенційності тісно взаємодіє з категорією спонукальності. У випадках прямої міжособової комунікації виникають

ситуації, зумовлені волевиявленням мовця, спрямованим на адресата, який водночас є суб'єктом потенційної дії. Варіанти деонтичної можливості виражаються у висловлюваннях із ММ і реалізуються у таких комунікативно-прагматичних ситуаціях: дозвіл, заборона, пропозиція, порада. В українській мові функціонують імперативні форми, які використовуються для вираження функцій потенційності. Ці форми набувають статусу імперативних конструкцій „перехідного типу”. Конституенти потенційності беруть активну участь у формуванні поля спонукальності та розвитку його властивостей як системи. Це відкриває подальші перспективи дослідження категорії потенційності у прагмастилістичному аспекті.

14. Категорія потенційності в українській мові являє собою складну функціонально-семантичну систему, що об'єднує зони можливості та необхідності, для яких характерною є множинність ієрархічно організованих засобів вираження, що належать до різних рівнів мови. Яскравим прикладом асиметричного дуалізму мовного знака є мовна модальність, бо те саме модальне значення може передаватися різними мовними засобами і, навпаки, один мовний засіб може передавати різні модальні значення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сікорська О. О. Потенційність як субполе функціонально-семантичного поля модальності // Записки з українського мовознавства. — Одеса: Астропринт, 2004. — Вип. 14. — С. 122-129.

2. Сікорська О. О. Проблеми класифікації функцій потенційності // Записки з українського мовознавства. — Одеса: Астропринт, 2005. — Вип. 15. — С. 104-112.

3. Сікорська О. О. Роль видо-часових форм у вираженні функціонально-семантичної категорії потенційності // Східнослов'янська філологія. Серія: Мовознавство. — Горлівка: ГДПІМ, 2006. — Вип. 8. — С. 177-185.

4. Сікорська О. О. Модифікатори можливості як засіб вираження категорії потенційності в українській мові // Наукові записки. Серія: Філологія. — Вінниця: Діло, 2006. — Вип. 8. — С. 104-109.

5. Сікорська О. О. Специфіка синтаксичних конструкцій у вираженні категорії потенційності // Науковий збірник Херсонського державного

університету: Збірник наукових праць. Серія „Лінгвістика”. — Херсон: ХДУ, 2006. — Вип. 4. — С. 121-124.

АНОТАЦІЯ

Сікорська О. О. Функціонально-семантична категорія потенційності в українській мові. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 — українська мова. — Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2007.

У дисертації на матеріалі художніх, публіцистичних, наукових текстів та розмовного мовлення розглянуто своєрідність семантики і структури ФСК потенційності в сучасній українській мові. Схарактеризовано семантичний обсяг і з'ясовано особливості реалізації потенційних функцій можливості та необхідності.

Проаналізовано різнорівневі (лексичні, морфологічні, синтаксичні) засоби експлікації первинних функцій потенційності, встановлено домінантні та периферійні параметри вираження даних потенційних значень. Визначено функціонально-стильову неоднорідність засобів потенційності.

Виявлено, що між окремими модальними та немодальними ФСК і ФСП існують зони перетину (ФСК потенційності взаємодіє з ФСК спонукальності та вірогідності). Недискретні засоби вираження зумовлюють активну взаємодію ФСК потенційності з функціями дейксивної темпоральності й аспектуальності.

Ключові слова: функціонально-семантична категорія, потенційність, функція, категоріальна ситуація, зона перетину.

АННОТАЦИЯ

Сикорская О. А. Функционально-семантическая категория потенциальности в украинском языке. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 — украинский язык. — Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова. — Одесса, 2007.

Диссертационное исследование посвящено изучению семантики, структуры и системы функций ФСК потенциальности в современном украинском языке, выяснению особенностей реализации потенциальных функций возможности и необходимости, определению их места в парадигме других языковых категорий на материале художественных, публицистических, научных текстов, а также разговорного стиля.

В работе определена семантическая основа потенциальности. Доказано, что потенциальные ситуации обусловлены определёнными детерминирующими факторами (объективными или субъективными), которые каузируют связь предметной ситуации и её признака. Анализ семантической структуры дал возможность обозначить потенциальные функции и их варианты. В зоне возможности — собственно возможность, альтернативную, деонтическую, имплицитивную, пермисивную, абилитативную, эпистемическую, алетическую возможность, в зоне необходимости — собственно необходимость, вынужденность, обязательность, дезидеративность.

Систематизированы средства выражения потенциальности по их принадлежности к языковым уровням (подуровням), в зависимости от чего выделены лексико-синтаксические, морфологические, синтаксические средства.

Установлено, что основным средством выражения функции возможности, где содержится вся полнота признаков данного явления, выступает разряд модальных модификаторов, которые эксплицитно и дискретно передают потенциальные отношения возможности в составе синтаксического комплекса сказуемого. Доминанту функции возможности составляет глагол со значением *мочь* и его негативный коррелят со значением *не мочь*, отличающийся от всех остальных единиц категории широтой семантического объёма и способностью выражать все типовые ситуации и их варианты.

Характерным признаком недискретного выражения возможности выступают видо-временные формы, категориальное значение которых совмещается с модальным значением возможности.

На синтаксическом уровне возможность представлена имплицитно — негативными инфинитивными конструкциями — и осложнена эмоционально-экспрессивными оттенками. Инфинитивные предложения выступают в роли периферийных компонентов категории потенциальности.

Выявлено, что универсальным средством функции необходимости выступает предикативное наречие *нужно*, которое вместе с зависимым инфинитивом совершенного/несовершенного вида используется для передачи всех без исключения семантических вариантов функции необходимости. Недискретными средствами выражения необходимости являются формы повелительного наклонения в неимперативном употреблении и формы настоящего времени в значении распоряжения, предписания. В роли синтаксического средства функционирует сама форма предиката — независимый инфинитив, к которому присоединяются частицы, а также интонация.

Определено, что ФСК потенциальности представляет собой характерный пример взаимодействия как модальных, так и немодальных функционально-

семантических категорий и полей. Одним из важных элементов такого взаимодействия выступает использование средств, находящихся в распоряжении одной функциональной категории для выражения семантики другой категории.

Достаточно активное взаимодействие наблюдается между категориями потенциальности, темпоральности и аспектуальности, что приводит к образованию «переходных зон». В зависимости от того, в каком временном плане размещается ситуация потенциальной оценки, в украинском языке выделено три типа ситуаций: презенсно-потенциальные, претерально-потенциальные и футурально-потенциальные ситуации. Переосмысление значений видо-временных форм продуктивно используется в функциональных стилях украинского языка. В этом проявляется принцип языковой экономии.

Установлено, что категория потенциальности в украинском языке представляет собой сложную функционально-семантическую систему, объединяющую функции возможности и необходимости, которые характеризуются разноуровневыми средствами выражения.

Ключевые слова: функционально-семантическая категория, потенциальность, функция, категориальная ситуация, зона пересечения.

SUMMARY

Sikorska O. A. Functional-semantic category of potentiality in the Ukrainian language. — Manuscript.

Thesis for the degree of the Candidate of Sciences in Philology. Speciality 10.02.01 — Ukrainian language. — Odesa Ilya Mechnikov National University, Odesa, 2007.

The paper deals with the peculiarities of semantics and structure of FSC potentiality in modern Ukrainian based on fiction, publicistic, scientific texts and colloquial speech. The author defines semantic scope and the peculiarities of the realization of potential functions of possibility and necessity.

Many-leveled (lexical, morphological, syntactic) means of expressing primary functions of potentiality are analyzed, dominant and peripheral parameters of the given potential meanings expression are singled out. The research enables to establish functional-style heterogeneity of the means of potentiality.

It was discovered that there exist zones of intersection (FSC of potentiality interacts with FSC of stimulation and authenticity) between separate modal and non-modal FSC and FSF. Non-discrete means of expression define active interaction of FSC potentiality with the functions of deictic temporality and aspectivity.

Key words: functional-semantic category, potentiality, function, category situation, zone of intersection.